

Ђорђе Миховиловић, Марио Шимунковић,
**Масакр над Ромима и Синџима у Храстини 1945. године:
злочини лубурићеваца у зајрешићком крају.**

Загреб: Јавна установа Спомен-подручје Јасеновац, 2021.

Размере комплексности али и мањкавости историографије о злочинима над цивилима у Другом светском рату на југословенском подручју, чини се, добро илуструје појава ове студије. На први поглед, тема је један у низу локалних злочина настао приликом повлачења јединица Трећег рајха и њихових савезника током априла 1945. године. Жртве су Јевреји убијени у селу које им се нашло на путу, а само место страдања обележено је спомеником на којем су наведена имена жртава. Ново истраживање „познатог“ догађаја чинило би се недовољно изазовно, као и потреба да се двојица аутора посвете његовој реинтерпретацији. Ипак, да ће темељно истраживање имати абразивно дејство на чињенично стање и устаљене наративе, одавно је познато Ђорђу Миховиловићу, једном од аутора ове студије која јасно открива да су жртве злочина у Храстини, заправо, Роми и Синџи које, приликом повлачења из логора Јасеновац, масакрирају усташе у последњим данима које проводе на територији Независне Државе Хрватске.

Кад се помиње рад Ђорђа Миховиловића, кустоса Спомен-подручја Јасеновац, може се закључити да његова снажна истраживачка мотивација проистиче из жеље да се фокус сагледавања злочина стави на жртву која има своје лице али и на живот који је водила до тренутка страдања¹. Због оваквог односа према темама које истражује, у Миховиловићевим радовима остаје мало простора за нејасноће, будући да не запоставља географске, меморијалне и друге аспекте у којима и починиоци злочина имају биографије чије димензије не одређују само подаци о злочинима. Прошлост Запрешића и његове околине, простора северозападно од Загреба, дуго је у фокусу истраживача Марија Шимунковића². Кад је требало обрадити тему страдалих из запрешићког краја у Другом светском рату, дошло је до плодне сарадње Шимунковића и Миховиловића која је резултирала објавом књиге *Зајрешићки крај и концентracијски логор Јасеновац*³. Сагледавање судбина 208 жртава (укључујући и оне који

1 Поред рада на поименичном попису жртава логора Јасеновац, објавио: Ђорђе Миховиловић, Пелија смрти, (Јасеновац: Спомен-подручје Јасеновац, 2013); Ђорђе Миховиловић, Загребачки трамвајци у концентрацијском логору Јасеновац, (Јасеновац: Спомен-подручје Јасеновац, 2014); Дејан Мотл и Ђорђе Миховиловић, Заборављени – Књига о последњим јасеновачким логорашима, (Јасеновац–Загреб: Спомен- подручје Јасеновац–Савез антифашистичких бораца и антифашиста РХ, 2015); Ђорђе Миховиловић, Јасеновац 1945–1947, Фотомонографија, (Јасеновац: Спомен-подручје Јасеновац, 2016); Ђорђе Миховиловић, Жељезничари у концентрацијском логору Јасеновац – књига I (Радионица Загреб Хрватских државних жељезница), (Јасеновац: Спомен-подручје Јасеновац, 2017); Ђорђе Миховиловић, Жељезничари у концентрацијском логору Јасеновац – књига II (Главна жељезничка радионица Сарајево), (Јасеновац: Спомен подручје Јасеновац, 2018).

2 Марио Шимунковић, *Јаковљански крај у Првом свјетском рату (1914–1918)*, (Загреб: Проксима, 2017); Марио Шимунковић, *Наслијеђе револуције: водич кроз спомен-обилежја посвећена Народноослободилачкој борби у зајрешићком крају*, (Загреб: Проксима, 2019); Марио Шимунковић, *Повијесни жује Краљев Врх*, (Загреб: Проксима, 2020).

3 Ђорђе Миховиловић, Марио Шимунковић, *Зајрешићки крај и концентracијски логор Јасеновац*, Јасеновац: ЈУСП Јасеновац, 2021.Проксима, 2020).

су преживели боравак у логору), што је захтевало и анализу свих специфичности овог подручја, усмерило је ауторе на догађај у Храстини, селу надомак Марије Горице, па је дошло до објаве нове студије коју настојимо овде приказати.

Да је књига *Масакр над Ромима и Синџима у Храстини 1945. године: злочини лубурићеваца у запрешићком крају* имала оправдање да се засебно обради и тако објави, постаје јасно већ у уводном делу: *Био је то можда и последњи злочин над Ромима и Синџима на путу окупиране Еуроје... према се знало за имена већине жртва и иако им је на мјесном тробљу у Марији Горици 1977. године поединично сјоменик, прошеклих десетљећа кружиле су појединачне информације о датуму масовног злочина и жртвама које су наведене као скупина Жидова. Осим тога, у литератури и документацији СУБНОР-а који је и водио сјомен-обиљежје, располојало се и појединачним подацима о починиоцима злочина. Наиме, као извршиоци су приказани припадници СС-а... иако је злочин починила једна од усташких јединица из логора Јасеноваца ШЈ. Усташки одвратени здруж. лубурићевци⁴.*

Зато су аутори приликом истраживања били принуђени да крену од почетка, прегледајући грађу у Хрватском државном архиву, Жупном уреду у Марији Горици, Удрузи антифашистичких бораца и антифашиста у Запрешићу, те консултујући архиве у Немачкој. Укрштањем извора југословенске и немачке провинијенције, аутори су успели у потпуности да реконструишу догађаје који су се одвијали крајем априла 1945. године у запрешићком крају. На светло дана изашла је готово филмска прича о артистичкој (циркуској) трупи коју су предводила браћа Винтер (Winter) и која је, на чудновате начине, крећући се по територији Трећег рајха, успевала да избегне судбину европских Рома и Синџа који су били изложени геноциду. Како се ближио крај рата, све је мање било простора на које су се могли склонити, па је 58 припадника артистичке трупе, крајем 1944. године, дошло на територију НДХ. Караван сачињен од већег броја запрежних кола у којима је 12 породица живело и носило све што је потребно за извођење представа, 23. априла 1945. године стигао је у Марију Горицу, место у чијој школи се, нешто раније, уместо ђака, сместила наведена усташка јединица.

Након успешно изведене представе за локално становништво, којој су присуствовале и усташе, 24. априла 1945. године, ништа није указивало да ће тај дан бити и последњи у животу већине чланова артистичке групе. Исто вече усташе су се изненада појавиле у селу, дошло је до хапшења артиста и одузимања целокупне њихове имовине. Измучена и масакрирана тела мушкараца, жена и деце нашла су се на напуштеном имању на крају села, у делимично угљенисаном стању, будући да је злочин, спаљивањем и закопавањем, требало да буде успешно прикривен. Те вечери, док је трајало хапшење, осам чланова артистичке групе спасило се скривањем, односно, према сведочењу мештана, једна женска особа са децом је у тренутку хапшења била у селу ради набавке млека – кад се вратила, артиста није било, па су јој мештани сугерисали да се склони из села.

Ова студија у издању Спомен-подручја Јасеновац подељена је на два готово једнака дела. Док први чини анализа и интерпретација догађаја и актера, други део представља обиман избор сакупљене грађе која, у овом и оваквом случају, не оптерећује већ успешно допуњава знатније читаоца. Истичемо немачка документа која приказују неуспеле покушаје Стефана Винтера (Stefan Winter) да оповргне своје ромско порекло код берлинске

полиције који завршавају потерницом (Одељења за ромско питање) за свих десет чланова породице Винтер. Потом следи потерница берлинске полиције из 1943. године (Одељења за ромско питање) за брачним паром Бамбергер (Bamberger) и троје деце који су, такође, били чланови артистичке групе⁵. Насупрот немачким документима, југословенски говоре о тежини злочина, попут сведочења усташе Петра Пињућа али и о резултатима есхумације унакажених тела након рата и изјавама мештана⁶.

Случај у Храстини расветљен до детаља, открива и нешто више од приче о тешком злочину, он одлично илуструје положај Рома и Синта у окупираној Европи и на територији НДХ, карактер починилаца злочина али и меморијалне праксе у вези са страдањем цивила у Југославији. Насупрот устаљеним наративима, видимо грађанске породице ромског/синтског порекла које су интегрисане у друштво прихватањем немачког националног идентитета, а које су као и Јевреји приликом доласка нациста, прво биле изопштене, а потом прогоњене и депортоване у логоре. Чврсто решени да избегну овакву судбину, чланови Винтерове артистичке групе напуштају своје некретнине и новац улажу у опрему (циркуски шатор са опремом, костими, пројектор за приказивање тонских филмова...), преузимају различите идентитете, мењају локације, обезбеђујући тако барем краткотрајну сигурност. Начин опстајања ове групе артиста али и њихово страдање, мора запитати сваког читаоца колико, заправо, зна о геноциду над Ромима и да ли због тога толико успорено примењујемо коришћење термина Самударипен.

Како аутори примећују, при спровођењу низа тешких злочина над цивилима, усташке јединице из логора Јасеновац није спречавало то што су биле у повлачењу; чак се задржала и пракса мучења и масакрирања жртава од којих су нека пронађена и обезглављена. Иако аутори, приликом одређивања мотива злочина у Храстини, акценат стављају на пљачку, расна мржња је свакако била подједнак фактор. У истраживању су наведени и подаци о још 29 жртава запрешићког краја које су страдале деловањем јасеновачких усташких јединица од краја 1944. године па до маја 1945. године.

Након завршетка рата и протоком времена, део преживелих из артистичке групе прихватио је јеврејски идентитет, те је настојао да утиче на подизање споменика жртвама на гробљу у Марији Горици, где су тела, након есхумације, и пренесена. Локални СУБНОР одлучио је да споменик са именима жртава садржи формулацију: *Поїинули су као жрїве фашистїичкої шерора, расно и їолиїички їроїоњени, борећи се за слободу и равноїравносїї*. Иако је избегнуто истицање идентитета жртава и починилаца злочина у пратећој документацији и наративу који је коришћен, споменик је подигнут страдалим Јеврејима које су усмртили припадници СС јединица, упркос томе што су послератне комисије и судови без сумње утврдили тачан идентитет жртава и оних који су починили злочине. Претходно наведени аутори лепо презентују чињенице, напомињући да на споменику недостају имена троје жртава: Берта Бамбергер (Berta Bamberger) и њено двоје деце Розвита (Roswitha) и Ангелика (Angelika), надајући се да је овом књигом та неправда бар мало ублажена.

ма Гавро БУРАЗОР

5 Исто, 93–95; 98–101; 102–105.

6 Исто, 106–171.